

Els erudits rossellonesos del segle XIX i Jacint Verdaguer. Codis disponibles: estudis, gramàtiques i diccionaris

Josep Gallart i Bau
(Universitat de Vic)

Com és que Jacint Verdaguer fou reconegut com a poeta nacional al Rosselló? Com és que *Canigó* tingué una recepció tan favorable de part rossellonesa? Què féu que els rossellonesos anomenessin Jacint Verdaguer el seu Mistral? És un mèrit indiscutible de Verdaguer haver provocat amb el poema *Canigó* el renaixement català al Rosselló i el desvetllament literari de la nostra llengua allí (Torrent, 1993: 195 i 202-203); tanmateix, abans que fos així l'èxit d'aquesta empresa no havia pas de semblar ben assegurat.

Efectivament, en 1858 Salvador Morer, arxiver del Departament dels Pirineus Orientals i membre de la *Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales* (SASLPO), conclou al seu article «*De la réunion du Roussillon à la France*» que la pressió de França sobre els rossellonesos havia estat forta des de la data del tractat dels Pirineus, el 1659. Els rossellonesos de llavors ja no sabien què hi havia al sud del Pirineu. Transcrivim:

Il y a maintenant deux siècles que notre province est confondue avec la France: gloire et revers lui sont communs, car son histoire est la même; et si, par hasard, le roussillonnais jette les yeux sur les Pyrénées il ne se souvient plus que de l'autre côté que de ces monts était autrefois son ancienne patrie (Morier, 1858: 594).

Existia, doncs, un tall històric entre l'una i l'altra part del país.

La nostra llengua també patia la secessió. L'any 1895, Jacques Galaud, rossellonès catalanoparlant, *Officier de l'Instruction publique*,¹ director de

1. *Officier de l'Instruction publique* és la distinció acadèmica honorífica superior. Fou creada en 1808 i a partir de 1866 prengué la forma d'una condecoració. Era atorgada

la secció literària de la SASLPO, es fa portaveu de la gent de la seva condició i formació quan lamenta haver de llegir Jacint Verdaguer com si fos en llengua estrangera. Així, Jacques Galaud afirmà que la llengua de Verdaguer els era difícil:

[el català] nous avions désappris à le lire. Certaines combinaisons de lettres jadis consacrées nous paraissent étranges, tant l'usage s'en est perdu dans notre pratique continuelle du français et des combinaisons du français, la seule langue qui se lise ou s'écrive chez nous... Sauf quelques érudits et les initiés quand tombaient sous nos yeux les poèmes sublimes, immortels sans nul doute, de don Jacinto Verdaguer, par exemple, nous étions souvent obligés de les épeler avec peine, sans les comprendre toujours [...] comme si cette langue, qui est la nôtre cependant, était une langue étrangère (Galaud, 1895: 407).

Tot i l'evident fractura històrica i ortogràfica, Verdaguer ressuscità el català al Rosselló.² Nosaltres ens proposem de demostrar que mig segle abans de la publicació de *Canigó* un reduït grup d'erudits rossellonesos va adobar el terreny perquè l'obra de Jacint Verdaguer arrelés i donés el millor fruit possible en la part septentrional del nostre domini lingüístic.

Aquests erudits, que no són gaire nombrosos, van produir un treball científic colossal, van demostrar iniciativa, dinamisme i creativitat. La seva activitat en benefici de la llengua catalana i la consciència que havien d'acomplir una missió és incontestable. Llurs noms són:

Pere Puiggarí (Perpinyà, 1768-1854), autor el 1852 de la *Grammaire Catalane-Française à l'usage des français*.

Francesc Jaubert de Paça (Ceret, 1785 – Perpinyà, 1856), autor el 1824 de *Recherches historiques sur la langue catalane*.

Josep Tastú (Perpinyà, 1787 – París, 1849), autor el 1833 d'una *Grammaire Cathalane* manuscrita.

Joan Mattes (Perpinyà, 1809-1891), autor el 1844 de les *Leçons pratiques de Grammaire*.

---

a literats, científics, membres del sistema educatiu... en reconeixement als serveis prestats a l'educació.

2. «Puix és ell [Verdaguer] qui ha fet conèixer el català per tot el món i qui l'ha ressuscitat en la nostra terra, així com en Mistral ha fet amb el provençal en la seva.» Carta de Justí Pepratx a Cabot i Rovira citada a Torrent i Fàbregas (1993: 198).

Francesc Cambouliu (Palaldà [Vallespir], 1820 – Montpeller, 1869), autor el 1857 d'un *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*.

I Julià-Bernat Alart (Vinça [Conflent], 1824-1880), autor d'un *Essai de dictionnaire historique de la langue catalane* i d'un *Cartulari* manuscrits.

Tots sis van fer recerca, tal com direm més avall per a cadascun, en el camp de la romanística i més precisament en el camp de la filologia històrica i comparatista. Nosaltres els devem tres serveis. Primer, que els romanistes de França del segle XIX reconeguessin la filiació llatina directa del català. Segon, que fos reconeguda al Rosselló la unitat de la llengua de tota l'antiga corona d'Aragó, de la qual eren part els comptats del Rosselló i de la Cerdanya. I tercer, que catalans i felibres occitans, que compartien llavors una etapa de renaixement, historiografiessin plegats llur esplendorós passat medieval. Hem d'afegir a aquest balanç altres beneficis: estudis de llengua i literatura catalana antiga, gramàtiques i diccionaris.

Per tal d'orientar millor qui ens llegeix proposem dues fites per perioditzar aquesta primera fase d'erudició sobre la llengua i d'homologació científica. Podríem establir com a data d'inici l'any 1824, data de publicació de *Recherches historiques sur la langue catalane*, de Jaubert de Paça. La darrera fita és de més mal precisar, però podríem, a tot estirar, anotar el 1880,³ que fou l'any de la mort de Julià-Bernat Alart, que deixà inacabades les seves dues obres més extenses: l'*Essai de Dictionnaire Historique de la langue catalane* i el *Cartulari*.

És important per a la nostra comunicació subratllar que els erudits rossellonesos esmentats escriuen sobre el català entre 1824 i 1880. Són 56 anys: més de mig segle de filologia d'alt nivell previ a la publicació de *L'Atlàntida* (1877), als sojorns de Jacint Verdaguer a la Presta (Alt Vallespir) el 1879 i 1880, i sobretot previ a la publicació de *Canigó* (que surt el 1885 amb data de 1886). L'època de redacció d'aquestes obres de referència coincideix en el temps amb dos fenòmens culturals majors: l'aparició de les *sociétés savantes* a França i la redescoberta arqueològica del passat. Pel que fa a les *sociétés savantes*, que anomenarem *societats erudites* o *societats científiques*, fem notar que a França entre 1830 i 1870 se n'hi van

3. Pere Verdaguer situa el naixement de la Renaixença a la Catalunya nord entre 1880 i 1890 (Verdaguer, 1987: 70-71).

crear, pel cap baix, 93 (Rosset, 1895: 29). La *Société Philomatique* fou creada a Perpinyà precisament en 1833. L'interès arqueològic, amb predilecció per l'art i l'arquitectura medievals, donà lloc a França en 1830 a la creació del *Service des Monuments Historiques*. Aquest organisme estatal inventarià el patrimoni arqueològic dels Pirineus Orientals. En l'inventari hi participaren Jaubert de Paçà i Pere Puiggarí (Poisson, 1985).

Nosaltres afirmem que l'erudició rossellonesa estigué completament en consonància amb la vida cultural del seu temps, i és precisament per això que també afirmem que tingué un impacte decisiu en la recepció de Verdaguer i de *Canigó* com a poeta i com a poesia nacional. Abans de 1880, doncs, els erudits citats ja han establert precedents: han sargit el tall polític historiografiant l'antiga corona d'Aragó i han acreditat científicament la llengua que ens és comuna. Verdaguer ja no podia ser considerat un estranger al Rosselló. Verdaguer pertanyia a la mateixa nació històrica i escrivia en la llengua tant de la gent del nord com de la gent del sud del Pirineu.

Aquesta recerca és deutora de les quatre bibliografies comprensives de René Noell. Altres repertoris bibliogràfics especialitzats en filologia, especialment els de Pep Vila (1993), Dolors Serra i Kiel (2001) i Pere Marcet i Salom i Joan Solà (1998), són indispensables. El volum 93 del *BSASLPO* (1985), monogràfic de la primera meitat del segle XIX rossellonès, és de gran ajut.

Els erudits

Pere Puiggarí (Perpinyà, 1768-1854). Professor de professió. Fou essencialment un gramàtic i un historiador. Publicà estudis d'història eclesiàstica medieval, d'arqueologia, d'etimologia, de numismàtica, d'epigrafia romana i medieval i de toponímia. Tot aplegat en 44 articles d'erudició a diverses publicacions rosselloneses, però sobretot a *Le Publicateur* i al *BSASLPO*.

Devem a Pere Puiggarí la primera gramàtica publicada a França sobre el català (Amade, 1909: 360).⁴ Puiggarí presentà la seva gramàtica com

4. Puiggarí fa seguir el seu nom a la gramàtica de les següents mencions: «*homme de lettres, ex-fonctionnaire de l'Université, membre de plusieurs sociétés savantes, auteur de deux ouvrages sur la langue castillane...*».

una contribució personal i nova als estudis de romanística, de tanta vitalitat aleshores. Diu:

il m'a paru que les amateurs de la langue romane, si nombreux aujourd'hui, verraient avec plaisir les rapports intimes qu'il y a entre cette langue et la catalane. Le catalan, a dit le célèbre académicien Raynouard, est, de tous les idiomes qui appartiennent à la langue romane, celui qui s'en approche le plus. (Puiggarí, 1852: préface)

Aquesta gramàtica serà anys després punt de referència per a la Renaixença rossellonesa. La seva data de publicació, el 1852, fa d'aquest any una fita. Joan Amade, el capdavanter de la segona generació de la Renaixença al Rosselló, escriu: «*Nous pouvons donc considérer P. Puiggarí comme un des tout premiers ouvriers de l'oeuvre de Renaissance roussillonnaise, et nous devons tenir, comme très importante, cette date de 1852*» (Amade, 1909: 306). La segona edició, del 1910, fou enriquida d'un petit vocabulari català-francès (p. 129-134) on figuren mots rossellonesos.

Pere Puiggarí deixà un diccionari manuscrit català-francès de 388 fulls escrits per cada cara i a doble columna.⁵ Les sis primeres pàgines s'han perdut. Una nota final indica que el diccionari fou acabat el 9 de març de 1840. És un diccionari del català que inclou els dialectalismes rossellonesos. Per exemple, al costat d'«arbre» hi llegim «*aybre*». Hi hem trobat articles interessantíssims, que no són en cap altre diccionari, com, per exemple, la definició de *palaci*: «*(fam.) Grande maison inhabitée ou habitée par peu de personnes; maison où personne ne répond quand on frappe à la porte*» (*Dic. Puiggarí*, s/v). La senyora Hélène Jonquères, bibliotecària de la Biblioteca Municipal de Perpinyà, obtingué en 1992 de la família Puiggarí el manuscrit d'aquest diccionari.

Jaubert de Paça (Paça [Rosselló], 1785-1856). Fou agrònom i alt funcionari de l'Estat francès. Militar i advocat de formació. Intervingué en el govern del Departament dels Pirineus Orientals. Les seves publicacions són abundantíssimes i versen sobre agricultura, història, geografia, lingüística. Tant s'ocupa de subjectes del Rosselló com de la resta dels Països

5. Pere Puiggarí publicà el 1852 la *Grammaire Catalane-Française*. Al prefaci hi llegim: «*cette grammaire et le Dictionnaire qui va la suivre*». La subsegüent mort de Puiggarí, esdevinguda dos anys després, no devia permetre la publicació d'aquest diccionari.

Catalans. Els seus treballs van tenir divulgació en els butlletins de les diverses societats erudites de què formà part.

Publicà en 1824 *Recherches historiques sur la langue catalane*, a *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France*, un estudi de 134 pàgines, el primer des del punt de vista històric sobre el català al Rosselló (Vidal, 1896: 92). Jaubert de Paçà té, a més a més, un mèrit remarcable perquè contribuí des del bon lloc i en el bon moment a situar el català entre les llengües vives a França en el temps que es féu la traducció de la paràbola del fill pròdig al català. Es tracta de l'enquesta de Coquebert de Montbert.⁶ El fet va anar així: «En 1807 Charles-Etienne Coquebert de Montbert organitzà la primera gran enquesta per correspondència que consistí a fer traduir a diversos parlars francesos i occitans el text de la paràbola del Fill Pròdig» (Veny, 1986: 80). Coquebert de Montbert, en una carta enviada al Ministeri de l'Interior, precisava que la finalitat de l'enquesta era «porter sur une grande carte de l'Empire les lignes délimitatives qui séparent la langue française de chacun des autres langages différents parlés dans l'Empire, tels que l'allemand, le flamand, le bas breton, le basque, etc.» (Costa, 1986: XIV). De retruc aquesta enquesta serviria de base per als estudis de gramàtica comparatista, etimologia i història. La traducció de la paràbola del Fill Pròdig del francès al català la va fer Jaubert de Paçà.

Josep Tastú (Perpinyà, 1787 – París, 1849). Impressor, bibliòfil i erudit. A partir de 1814 visqué a París i, a partir de 1830, arruïnat, es dedicà a la romanística. Joan Capeille, a l'article que li dedicà al diccionari de biografies rosselloneses (1910) fa notar sobre Josep Tastú en 1830: «Roussillonais par la naissance, il n'avait pas oublié la langue de ses ancêtres, et il aimait à fouiller l'histoire de leur littérature jusqu'à lors inconnue» (s/v *Tastu*). Tastú viatjà pels Països Catalans a la recerca de materials filològics i literaris. Entre els seus papers inèdits, conservats a la biblioteca Mazarine de París, hi ha glossaris, estudis de gramàtica catalana, estudis del català de València i Mallorca i estudis sobre la llengua catalana antiga. Josep Tastú s'anomenà a si mateix, a la traducció que fa de *Los contrebanders* (1833), de Béranger, «un curios apasionat de la Llengua Romano-Catalana», però fou molt més que no pas això.

Situem-nos primer en el fet que a principis del segle XIX no hi havia encara unanimitat per considerar el català medieval com a llengua dife-

6. Coquebert de Montbert (1775-1831). Científic i polític francès.

renciada de l'occità. Fins al 1836, François Raynouard (1761-1836) fou la gran personalitat de la naixent lingüística *romana*, que no s'anomenava encara *occitana*. Nosaltres retenim el nom de Josep Tastú precisament perquè fou decisiu per a la catalogació del català com a llengua neollatina autònoma respecte a l'occità. Tastú aportà la *Grammaire catalane*⁷ a la *Grammaire comparée des langues de l'Europe Latine* (1821), de François Raynouard, i l'obligà a classificar-lo entre les llengües llatines. En una carta a Fèlix Torres Amat datada el 1837 (citada per Marcet, article 1786a, v. 1) diu:

force lui a été de classer notre catalan au premier rang des langues néo latines (bien entendu après son provençal) et pour cela il ne m'a fallu que lui montrer mon manuscrit de la grammaire catalane comparée à toutes les langues néolatines.

Avui, a la *Grammaire comparée* de Raynouard, hi llegim:

Le Catalan est de tous les idiomes qui appartiennent à la langue romane celui qui s'en rapproche le plus [...]. Un très grand nombre de livres catalans sont imprimés, et il en existe un nombre bien plus considérable en manuscrits [...]. Je l'ai dit, et je crois devoir le répéter, le catalan est un idiome régulier, soumis à des formes constantes, il mérite un rang honorable dans l'opinion des savants. (VIII: XXX)

Tastú proporcionà a François Raynouard diversos centenars de mots per al lèxic sixtilingüe *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, on es fa un estudi complet dels trobadors occitans medievals.

Josep Tastú es relacionà amb altres romanistes de l'època, com ara Claude Fauriel (1772-1844). Escriví molt, però publicà molt poc. Gràcies a ell, i seguim Lluís Creixell (1987), la matèria catalana tornà a esdevenir un tema d'investigació i de recerca; la producció literària dels segles anteriors sorgí de l'oblit i fou sotmesa a criteris de valoració i de classificació. I serví els seus treballs en francès a la ciència filològica francesa i als cercles il·lustrats de París on es mogué.

7. El fet que la *Grammaire Catalane* de Josep Tastú sigui essencialment una traducció de la *Gramatica y apologia de la llengua catalana*, de Josep Pau Ballot i Torres (Barcelona: Piferrer, 1814), no modifica la nostra tesi.

Joan Mattes (Perpinyà, 1809-1891) fou mestre d'infants, d'adults, d'estudiants de mestre i inspector d'ensenyament. Les seves obres van tenir una divulgació importantíssima. Publicà una geografia del departament dels Pirineus Orientals, un manual escolar de 88 pàgines, editat en quatre ocasions (1851, 1858, 1866 i 1880). Les seves *Leçons pratiques de Grammaire* van tenir dues edicions (1844 i 1886)⁸ i molt d'èxit, ja que l'any 1850 l'ajuntament de Perpinyà li va retre un homenatge pels seus cursos a l'escola d'adults, impartits precisament amb la seva gramàtica.

Mirem amb detall el que significa l'esmentada gramàtica, escrita per ensenyar la llengua francesa als rossellonesos. Llegim-ne el llarg subtítol: *Leçons pratiques de Grammaire, faites à l'école d'adultes de Perpignan, dans lesquelles l'orthographe d'usage est enseignée au moyen de la langue catalane. Ouvrage particulièrement destiné aux ouvriers du Département*. Joan Mattes utilitzà doncs, la llengua catalana a les aules, cosa que fou després impossible a un altre mestre rossellonès, Lluís Pastre.⁹ La introducció explica que la gramàtica treu els exemples «*dans le langage catalan, qui est une dérivation de la langue latine*». La gramàtica s'acaba amb dos glossaris a dues columnes que ocupen 41 pàgines. El primer glossari, «*Mots catalans-français dont l'explication à fait partie du cours*», ordena els mots catalans i en dona la traducció, i sovint la definició, en francès. El segon glossari, «*Mots catalans-français groupés autour d'un mot principal*», és un petit diccionari analògic dels oficis i del vocabulari més usual de l'època. Obra important per conèixer el lèxic rossellonès de finals del segle XIX, i que sembla que els lexicògrafs rossellonesos l'han passat per alt, ja que cap no la cita.¹⁰

Joan Mattes és l'únic d'entre els citats que ni té article a la *GEC* ni tampoc no fa erudició pura. Tanmateix, per a la nostra argumentació presenta elements realment importants. Joan Mattes contribuï a divulgar

8. Fa seguir el seu nom en l'edició de 1844 de la menció «*Sous-directeur de l'École Normale primaire des Pyrénées-Orientales*». I a l'edició de 1866, de les mencions: «*Officier d'Académie, Inspecteur de l'Instruction Primaire*».

9. Josep GALLART I BAU. «Lluís Pastre, mestre de català a l'escola primària pública nord-catalana». *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 5 (2001-2002). Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, 2004, p. 146-158.

10. Renat Botet (1997) i Pere Verdaguer (2002).

entre els treballadors de les classes nocturnes la idea que el català era una llengua i no pas un patuès.¹¹ L'ortografia que utilitzà per al català és etimològica, acostadíssima a la fabriana. Val la pena afegir que diversos elements del currículum de Mattes fan pensar que conegué personalment els altres erudits citats: la seva longevitat li permeté de viure la totalitat del període que hem establert; nascut el 1809 i mort en 1891, visqué 82 anys. Visqué i treballà a Perpinyà tota la vida. Formà part de la SASLPO i, aquí ens interessa molt, conegué personalment Jacint Verdager.

Francesc Cambouliu (Palaldà [Vallespir], 1820 – Montpeller, 1869) fou historiador de la literatura. Exercí de professor a les universitats d'Estrasburg i de Montpeller. Francesc Cambouliu publicà la primera obra filològica sobre el català, *l'Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857).¹² *L'Essai* és un estudi de literatura catalana medieval que inclou escriptors rossellonesos i del Principat. Al segon capítol de *l'Essai* Cambouliu mostrà la diferència, des de l'origen, entre el català i l'occità. Publicà també estudis d'etimologia catalana, de castellà medieval i contemporani, i estudis provençals. En la nostra argumentació Cambouliu és important perquè fou un dels fundadors i primer president de la *Société pour l'étude des langues romanes*, amb seu a Montpeller. El butlletí d'aquesta societat continua essent encara un difusor de la romanística.

Bernat Alart (Vinça [Conflent], 1824–1880) fou i, continua essent-ho fins ara, l'erudit, historiador i filòleg nord-català més important. Fou arxiver del Departament dels Pirineus Orientals i autor de nombroses publicacions, sobretot de filologia, però també de paleografia, toponímia, etimologia, epigrafia, arqueologia i numismàtica. N'hem anotat 119 articles d'erudició publicats al *BSASLPO* i al *Journal des Pyrénées Orientales*.

Alart posà les bases científiques per a la classificació del català com a llengua gal-loromànica i per a la unitat de la llengua. La seva autoritat al

11. A partir de 1841, obrers del departament segueixen classes nocturnes per a adults, entre 7 i 9 mesos l'any, de lectura, escriptura, sistema mètric i geometria als locals de l'Escola normal. En 1845 els inscrits eren més de 300 (Rosset, 1985a: 153).

12. A *l'Essai* Cambouliu fa seguir el seu nom de «*Docteur ès-Lettres; Licencié en droit; Membre de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier; Professeur de Rhétorique*». La primera edició de *l'Essai* serà seguida per una segona edició l'any següent (Montpeller, 1858). Es publicà una traducció de P. B. — Francesc Pelai Briz — d'aquesta 2a edició a *Lo Gay Saber* en cinc números entre el setembre i l'octubre de 1869 (10/IX, 20/IX, 30/IX, 20/X, 30/X).

Rosselló per a la primera generació de la Renaixença fou incontestable. Als *Documents sur la langue catalane* (1881) demostrà que el català és «une véritable langue qui doit être classée parmi les langues d'oc, bien qu'il présente à toutes les époque des exemples du si affirmatif» (Alart citat per Vidal, 1896: 91) i que «Le catalan parlé dans le département est un idiome assez uniforme, et il est certain qu'un habitant de Salses serait parfaitement compris, avec son idiome, à Valence ou à Majorque» (Alart citat per Vidal, 1896: 93).

Aquests postulats científics són avalats per dues obres manuscrites gegantines: l'*Essai de Dictionnaire Historique de la langue catalane* (manuscrit núm. 116 de la Biblioteca Municipal de Perpinyà), que recull 14.369 cèdules filològiques en catorze volums, i el *Cartulari*, dipositat també a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, constituït per uns 200.000 documents aplegats en cinquanta-quatre volums d'unes 550 a 650 pàgines cadascun, que en total sumen aproximadament 32.000 pàgines d'una lletra petita i atapeïda. No és exagerat el que Justí Pepratx diu d'Alart a la trobada de Banyuls de la Marenda: «sabi modest, furgador incansable, que, mort, l'haguessen pogut soterrar en la pols dels llibres que havia llegit, dels pergamins, butllas, títols de tota classe que havia ell desxifrat y catalogat» (1883). Els documents del *Cartulari* van des del segle IX al XVII; la immensa majoria són, però, medievals. També hi ha fonts contemporànies (Colon-Soberanas, 1985: 209). Per aquesta raó l'*Essai* devia estar destinat a un estudi diacrònic de la llengua, en particular del rossellonès. Aquest material filològic ha estat utilitzat per Joan Coromines, que al prefaci del *DECat* fa un elogi sense pal·liatius d'Alart, «gran arxiver, erudit i filòleg rossellonès», i de la seva obra, que «va estar sotmesa al control d'una ciència cartística, paleogràfica i lingüística de perfecte rigor, que trobaria ben pocs iguals en l'erudició europea del seu temps».

Aquests homes, fora de Jaubert de Paça i de Pere Puiggarí, encara no han estat objecte d'estudis individuals aprofundits. Ens manquen dades sobre llur origen social, formació, condicions d'existència i llurs treballs. No coneixem, encara avui, les relacions que s'establiren entre ells,¹³ que ni

13. Esmentem en nota algunes relacions entre els erudits espigolades en el curs de la nostra recerca:

Joan Mattes i Jaubert de Paça: Joan Mattes fa la notícia biogràfica pòstuma de Jaubert de Paça (1885).

Pere Puiggarí i Bernat Alart: a *Goigs dels Ous*. Puiggarí aplega els goigs i Alart fa la introducció històrica.

sempre ni totes foren d'avinença ni de desavinença. És per això que no podem definir-los com a grup i, en conseqüència, tampoc podem precisar els límits d'aquest grup (Rosset, 1987). Philippe Rosset, director del Servei d'Arxius del Departament dels Pirineus Orientals, defineix els nostres erudits com un grup de persones reunides per llur fe en la idea de progrés més enllà d'una homogeneïtat política, econòmica o social, i que pertanyien totalment al seu temps i al seu país. Estan units en la voluntat d'endinsar el Rosselló cap a la via del progrés (1987: 473-474). Aquesta és una excel·lent visió de conjunt. Els erudits esmentats van compartir inquietuds ciutadanes i científiques amb molts altres membres de la SASLPO dedicats a la recerca en altres branques de la ciència (agricultura, astronomia, química, geologia) i d'una manera decidida van honorar la divisa de la SASLPO que prologa cada butlletí anual: *«Faisons tous nos efforts pour qu'on puisse dire un jour: il y eut à Perpignan une société d'hommes à intentions généreuses, dont les travaux furent utiles à leur pays»* (Jaubert de Réart, 1835, primer butlletí).

Tanmateix, sí que una sèrie de trets comuns, a tots o bé a la majoria, ens permeten d'aproximar-nos-hi i de tenir-ne una visió panoràmica. Constatem que tots han cursat estudis superiors. Tenen una excel·lent formació rebuda primer a Perpinyà i després a ciutats de la França meridional (Tolosa, Montpeller) i fins i tot a París. Les notícies biogràfiques esmenten en força casos intel·ligències d'elit i alumnes brillantíssims; per exemple, Jaubert de Paça i Pere Puiggarí. Fem notar que cap és clergue, tot i que alguns han fet estudis al seminari, com ara Joan Mattes i Pere Puiggarí. Gairebé tots són funcionaris en l'ensenyament, l'arxivística, alts funcionaris d'estat... Tots han treballat en algun moment del seu currículum pel govern francès. Manifesten una gran capacitat de treball, sovint extraordinària. Demostren coneixements enciclopèdics vastíssims en ciències humanes i filologia. Fan estudis d'història local: tenen interès pels monuments antics i curiositat històrica i arqueològica. Llur recerca té per objecte d'estudi la història antiga i medieval, la numismàtica, la cartística, l'epigrafia, la paleografia, l'arqueologia... Treballen amb esperit

---

Bernat Alart i Francesc Cambouliu: *«Cambouliu et Alart, que des travaux à peu près semblables avaient remis en relation, se ressemblaient par plusieurs côtés, par la loyauté du caractère, la simplicité de manières et la modestie»* i *«[Cambouliu] ancien condiciple d'Alart»* (Vidal, 1896: 90).

científic, fan recerca local a partir de materials de primera mà, pouats a les fonts. Tenen una preocupació extrema pel rigor i l'exactitud. És per això que els seus treballs són consultats i citats avui dia i que els seus mèrits no han estat gens posats en dubte. Des d'aquest treball científic afirmen una identitat catalana. Tots tenen el català com a llengua materna i tots escriuen en un francès impecable. Fan estudis catalans, però en expressió francesa. Senten una lleialtat i una vinculació afectiva pel seu Rosselló. Aquest detall senzillament és decisiu, perquè no es pot fer recerca sense afecte. Alguns viuran sempre al país, d'altres s'hi jubilaran després d'una carrera professional (Jaubert de Paça). Cap no tallà els lligams amb les arrels pròpies. Tanmateix, cap ni un ha escrit literatura en català. Alguns mantenen relacions amb els alts cercles de París, com ara Jaubert de Paça (François Aragó, 1786-1853) i Josep Tastú. Tots, i això és decisiu per a nosaltres, mantenen contactes amb gent del Principat (Cambouliu i Alart amb Milà i Fontanals, Josep Tastú amb el bisbe Torres Amat), hi han fet llargs viatges i sojorns (Jaubert de Paça) o han dut a terme estudis d'història, literatura, filologia sobre subjectes cispirinencs, o bé catalans o bé castellans (Francesc Cambouliu). A partir de 1845 s'agrupen a la SASLPO, que esdevingué per molts decennis el centre de la vida intel·lectual del Departament.

El coneixement de Jacint Verdaguer dels erudits i de llurs treballs

Al *Record necrològic de l'Excm. Senyor D. Joaquim Rubió y Ors* Jacint Verdaguer demostra un coneixement de primera mà de dos dels erudits, Josep Tastú i Pere Puiggarí, i de llurs treballs:

un dels primers rossellonesos que escrigueren en català i prengueren en el segon terç de la prop-passada centuria la defensa de la nostra llengua, es sense cap dubte Josep Tastú [...]. Pere Puiggarí, qui abans de la Revolució (1789) havia sigut novici dels monjos benedictins d'Arles, publicà en l'impremta Alsina de Perpinyà una gramatica catalano-francesa [...]. Era nebot de Puiggarí i savi coronel d'enginyers d'aqueix nom. (Verdaguer, 1905: 108-109)

La festa literària de Banyuls de la Marenda, del 17 de juny de 1883, ens permet d'establir una relació entre Jacint Verdaguer i aquells savis en con-

junt. Joan Mattes és present a Banyuls en persona. Pere Puiggarí, Francesc Cambouliu i Bernat Alart hi són esmentats, per aquest ordre, en el discurs de Justí Pepratx. Joan Mattes és presentat personalment a Jacint Verdaguer: «hi es En Mattes, distingit professor, autor de una grammática de la lengua francesa ensenyada als adultos per medi del catala» (Pepratx, 1883: 15). Els altres tres, difunts aleshores, hi són recordats:

En Pere Puiggarí, autor de la primera grammática francesa-catalana impresa l'any 1852 [...]. En Cambouliu, fill de Palalda, lo quí ademes de l'ensaig, ja abans esmentat, sobre la història de la literatura catalana, contribuí a aixecar y potser concebí ell una obra que bastaria pera immortalisar-lo, y es aqueixa obra la Illustrissima Societat pera l'estúdi de las lenguas romanas.

En Bernat Alart, sabi modest, furgador incansable, que, mort, l'haguessen pogut soterrar en la pols dels llibres que havia llegit, dels pergamins, butllas, títols de tota classe que havia ell desxifrat y catalogat. (Pepratx, 1883: 18-19).

Justí Pepratx els anomena, sens dubte, perquè els ha conegut personalment i per engrandir la colla del catalanistes rossellonesos. Els anomena sobretot perquè la primera generació de la Renaixença al Rosselló a la qual ell mateix pertany és l'hereva, la filla cultural, diríem, d'aquells primers erudits; i l'herència és la revaloració de la llengua del país. Digué Justí Pepratx a Banyuls: «ha ja recobrat [la llengua], ab lo respecte que se mereix, un valor y una glòria que no se li poden may més prendre» (Pepratx, 1883: 14).

A Perpinyà, i més a finals del segle XIX, les relacions entre les persones eren molt properes. La ciutat tenia 28.000 habitants en 1882. Les relacions encara havien de ser més estretes entre els membres de la colla de Justí Pepratx. És per això que les nombroses coneixences nord-catalanes de Jacint Verdaguer li devien haver permès d'abastar còmodament la totalitat dels erudits. Espigolem, per exemple, que la relació amb Lleó Fabre de Llaró, president de la SASLPO, li devia haver permès de conèixer Bernat Alart, de qui fa l'elogi pòstum al butlletí de la societat l'any 1880. Jacint Verdaguer també es relacionà amb Pere Vidal, amic, biògraf i successor de Bernat Alart en el càrrec d'arxiver del Departament. La relació de Jacint Verdaguer amb el coronel Antoni Puiggarí li devia haver permès de conèixer el seu oncle Pere Puiggarí. Descabdellant el fil de relacions i coneixences teixiríem una malla sobre el Rosselló.

Les obres dels erudits rossellonesos a la disposició de Jacint Verdaguer són molt poques. Hem consultat el registre d'entrada de la biblioteca de Verdaguer a la Biblioteca de Catalunya. Els números de registre de la biblioteca de Verdaguer van del 4861 al 5952 i del 6872 al 9861. Sols hi hem trobat quatre obres de Bernat Alart, *Les stils de Villefranche-de-Confent*, *Observations sur la langue*, *Les Patrones d'Elne*, *Documents sur la géographie historique*, que són respectivament els números de registre 5285, 5602, 5603 i 7516. La Biblioteca de Catalunya disposa dels manuscrits i de l'epistolari de Verdaguer. Enlloc s'hi fa menció dels erudits rossellonesos. Al Catàleg Verdaguer de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, tampoc. Hem resseguit l'*Epistolari de Jacint de Verdaguer* de Casacuberta i Torrent i Fàbregas: cap carta als o dels erudits.

Conclusions

Un reduït cercle d'erudits rossellonesos (Pere Puiggarí, Francesc Jaubert de Paça, Josep Tastú, Joan Mattes, Francesc Cambouliu i Bernat Alart) va posar entre 1824 i 1880, al Rosselló i a França, les bases històriques i filològiques objectives, científiques doncs, per fonamentar sense discussió una Renaixença catalana al Rosselló germana de la de Barcelona. Aquests erudits aconseguiren, primer, que els romanistes de França del segle XIX reconeguessin la filiació llatina directa del català. Segon, que fos reconeguda al Rosselló la unitat de la llengua de tota l'antiga corona d'Aragó, de la qual eren part els comtats del Rosselló i de la Cerdanya. I, tercer, que catalans i felibres occitans, que compartien llavors una etapa de renaixement, historiografiessin plegats llur esplendorós passat medieval. Hem d'afegir a aquest balanç altres beneficis: estudis de llengua i literatura catalana antiga, gramàtiques i diccionaris.

Aquesta primera etapa d'erudició, quan el sentiment ja fou il·luminat pel coneixement dels orígens, fou seguida, pels volts de 1880, d'una etapa de creació literària i de divulgació a càrrec de la primera generació de la Renaixença al Rosselló. Jacint Verdaguer entrà precisament aleshores en contacte amb el Rosselló i la seva gent. Així, després d'escriure *Canigó*, Jacint Verdaguer esdevingué, en bona mesura gràcies a la feina prèvia dels erudits rossellonesos de l'etapa anterior, el poeta que, diamantinament, calia als rossellonesos, llur Mistral.

Nosaltres devem als erudits rossellonesos, probablement, que en el nostre domini lingüístic no hagi reeixit un secessionisme septentrional que resseguiria la ratlla de la frontera.

Bibliografia citada

- ALART, Bernat (1881). *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*. Paris: Maisonneuve et Cie., p. 235.
- (segle XIX). *Cartulari rossellonès*. Manuscrits núm. 107, 108, 109, 110 de la Bibliothèque Municipale de Perpignan. Perpinyà.
- (segle XIX). *Essai de dictionnaire historique de la langue catalane*. Manuscrit núm. 116 de la Bibliothèque Municipale de Perpignan. Perpinyà.
- AMADE, Jean (1909). «Deux Grammaires Catalanes en Roussillon». *Revue Catalane* [Perpignan], v. III, p. 359-364.
- BALLOT I TORRES, Josep Pau (1814). *Gramatica y apologia de la llengua cathalana*. Barcelona: Piferrer.
- BOTET, Renat (1997). *Vocabulari Rossellonès amb traducció en Francès i en Català normatiu / Vocabulaire Roussillonnais avec traduction en Français et en Catalan normalisé*. Perpinyà: Trabucaire, 353 p.
- BSASLPO = *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales* [Perpignan].
- CAMBOULIU, F. - R. (1857). *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. Paris: Durand Libraire, 70 p.
- CAPEILLE, Jean (1914). *Dictionnaire de Biographies roussillonnaises*. Perpignan: Comet.
- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (1985). *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 276 p.
- COSTA, Georges (1986). *Atlas linguistique «Sacaze», des confins Catalano-languedociens*. Saint-Estève: Société des Professeurs de Catalan, 277 mapes.
- CREIXELL, Lluís (1987). «Una gramàtica catalana manuscrita: la *Grammaire cathalane* de Josep Tastú». Dins: *Etudes Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*. Perpignan: Le Publicateur, p. 529-544.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, 9 volums.

- GALAUD, J. (1895). «Eloge de Monsieur Albert Saisset». *BSASLPO*, v. XXXVI, p. 399-430.
- GALLART I BAU, Josep (2004). «Lluís Pastre, mestre de català a l'escola primària pública nord-catalana». *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* [Barcelona], núm. 5 (2001-2002), p. 146-158.
- Los Goigs dels ous. Recueillis par P. Puiggari précédés d'une notice historique de B. Alart et suivis de la musique de goigs et canterelles*. Perpignan: L. Naudo. 16 p.
- GEC = Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona (1969-1983), 16 volums.
- JAUBERT DE PASSA, François (1824). «Recherches historiques sur la langue catalane». *Mémoires de la Société royale des antiquaires de France*, p. 297-431.
- MARCELT I SALOM, Pere; SOLÀ, Joan (1998). *Història de la lingüística catalana 1775-1900 repertori crític*. Vic/Girona: Eumo Editorial Universitat de Vic / Universitat de Girona, 2 volums.
- MATTES, J. M. (1884). *Leçons pratiques de grammaire faites à l'école d'adultes de Perpignan*. Perpignan: Alzine, 192 p.
- MORER (1858). «De la réunion du Roussillon a la France». *BSASLPO*, v. XI, p. 581-594.
- NOELL, René (1973). «Essai de Bibliographie Roussillonnaise 1906-1940». *Terra Nostra* [Prades], p. 1-121.
- (1973a). «Essai de Bibliographie Roussillonnaise 1940-1960». *Terra Nostra* [Prades], p. 1-115.
- (1976). «Essai de Bibliographie Roussillonnaise des origines à 1906». *Terra Nostra* [Prades], p. 1-223.
- (1983). «Essai de Bibliographie Roussillonnaise 1960-1980». *Terra Nostra* [Prades], p. 1-253.
- PEPRATX, Justin (1883). *La Renaissance des lettres Catalanes. Discours, partie en français, partie en catalan prononcé à la Fête littéraire de Banyuls-sur-mer, le 17 juin 1883*. Perpignan: Latrobe, 20 p.
- POISSON, Olivier (1985). «L'Enquête pour la recherche des Antiquités dans les Pyrénées-Orientales». *BSASLPO* [Perpignan], XCIII, p. 165-222.
- PUIGGARI, Pierre (1852). *Grammaire Catalane-Française à l'usage des français obligés ou curieux de connaître le catalan, les linguistes et les amateurs de la langue romane*. Perpignan: Alzine, 134 p.

- ROSSET, Philippe (1985). «Aux origines de la Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales». *BSASLPO*, XCIII, p. 25-34.
- (1985a). «La création et les débuts de l'école normale de Perpignan (1834-1847)». *BSASLPO*, XCIII, p. 139-163.
- (1987). «Pierre Puiggari (1768-1885): pour une approche du milieu intellectuel roussillonnais dans la première moitié du XIXe siècle». Dins: *Etudes Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*. Perpinyà: Le Publicateur, p. 469-475.
- SERRA I KIEL, Dolors (2001). *Bibliografia de Catalunya Nord (1502-1999)*. Terra Nostra [Prada de Conflent], núm. 100, 11110 p.
- RAYNOUARD, François (1821). *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours*. Paris: Didot.
- (1844). *Lexique Roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours comparé avec les autres langues de l'Europe latine*. Paris: Silvestre, 6 volums.
- «Le Roussillon dans la première moitié du XIXe siècle». *BSASLPO*, XCIII (1985), 258 p.
- TASTÚ, Josep (1833). *Grammaire Cathalane*, manuscrita. Bibliothèque Mazarine. Paris.
- TORRENT I FÀBREGAS, Joan (1993). «Primers contactes de Verdaguer amb els catalans del Rosselló». Dins: *Anuari Verdaguer 1992* [Vic], p. 231-241.
- (1993a). «Canigó i el desvetllament de la consciència catalana al Rosselló». Dins *Anuari Verdaguer 1992* [Vic], p. 191-203.
- VENY, Joan (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 237 p.
- VILA, Pep (1993). «Bibliografia de la llengua i literatura catalanes al Rosselló. I. La llengua». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], XXXII, p. 267-370.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*. Transcripció i notes per J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas (1859-1987). Barcelona: Barcino, 10 volums.
- VERDAGUER, Jacint. *Canigó. Llegenda pirenaica del temps de la reconquesta*. Prada de Conflent: Terra Nostra / Galerada, 2002. Edició presentada per Ramon Gual i Joan Maluquer i Ferrer amb motiu del centenari de la mort de l'autor, p. 5-13.
- *Discursos (1867-1902)*. Barcelona: L'Avenç, 1905.

VERDAGUER, Pere (1987). «Història de la Llengua Catalana a la Catalunya Nord al Segle XX». *Sant Joan i Barres* [Perpinyà], núm. 97-98-99, p. 67-86. Reproduït a: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana/VIII*, Àrea científica 7, Història de la llengua. València: Institut de Filologia Valenciana. [Barcelona]: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 181-193, d'on citem.

— (2002). *Diccionari del Rossellonès*. Barcelona: Edicions 62, 335 pàg.

VIDAL, Pierre (1896). «Notice sur la vie et les travaux de Julien-Bernard Alart, ancien archiviste des Pyrénées Orientales», *BSASLPO*, XXXVII, p. 87-202.

Principals fonts biogràfiques individuals. Per a tots esmentem el diccionari de Jean Capeille (1914):

Pere Puiggari:

MORER, Joseph (1856). «Pierre Puiggari». *BSASLPO* [Perpinyà], X, p. 520-522.

ROSSET, Philippe (1987). «Pierre Puiggari (1768-1885): pour une approche du milieu intellectuel roussillonnais dans la première moitié du XIXème siècle». Dins: *Etudes Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich, Mélanges d'archéologie d'histoire et d'histoire de l'art du Roussillon et de la Cerdagne réunis et édités par Marie Grau et Olivier Poisson*. Perpinyà: Le Publicateur, p. 469-475.

Jaubert de Paça:

MATTES, J. (1858). «Noticie biographique de François Jaubert de Passa». *BSASLPO*, XI, p. 426-437.

SAQUER, Jacques (1985). «François Jaubert de Passa (1785-1856). Pour une nouvelle approche d'un grand méconnu de l'histoire roussillonnaise (1800-1850)». *BSASLPO*, XCIII, p. 43-72.

Josep Tastú:

CREIXELL, Lluís (1987). «Una gramàtica catalana manuscrita: la *Grammaire cathalane* de Josep Tastú». Dins: *Etudes Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich, Mélanges d'archéologie d'histoire et d'histoire de l'art du Roussillon et de la Cerdagne réunis et édités par Marie Grau et Olivier Poisson*. Perpinyà: Le Publicateur, p. 529-544.

PAGÈS, Amédée (1888). «Notices sur la vie et les travaux de Joseph Tastú». *Revue des langues romanes* [Montpellier], XXXII, p. 57-76 i 125-145.

Joan Mattes:

MORER, Sauveur (1897-1900). «Discours prononcé à l'inauguration du monument élevé à la mémoire de Mattes». *Journal commercial illustré des Pyrénées Orientales* [Perpinyà], p. 168-169.

Francesc Cambouliu:

AUTIE, Fernand (1869). «M. Cambouliu». *Journal commercial illustré des Pyrénées Orientales* [Perpinyà], p. 87-88.

GERMANIN, A. (1869). *Discours prononcé aux funérailles de M. Cambouliu, le 30 octobre 1869*. Montpellier: Martel. 10 p.

MONTEL, Achille (1870). «Cambouliu. Notice nécrologique». Montpellier: Gras. 16 p. Reproduit a *Revue des langues romanes* [Montpellier], 1870, p. 74-85.

Bernat Alart:

VIDAL, Pierre (1896). «Notice sur la vie et les travaux de Julien-Bernard Alart, ancien archiviste des Pyrénées Orientales», *BSASLPO*, XXXVII, p. 87-202.